

мадських об'єднань спрямований навіть не стільки на захист державної функціональності, скільки на захист інтересів інших громадських об'єднань і рядових громадян.

Іншим важливим аспектом в діяльності громадських об'єднань є їх слабка інформаційна і матеріальна захищеність, а це, у свою чергу, породжує суб'єктивність в ухваленні тих або інших рішень. Наприклад, велике соціологічне дослідження в змозі провести в основному відповідний державний інститут, а громадські об'єднання (наприклад, Комітет виборців України) може лише користуватися даними цього дослідження. Іншими словами, у громадських об'єднань вельми обмежені джерела здобуття незалежної об'єктивної інформації, і рідко яка громадська асоціація в змозі провести подібне дослідження самостійно. Таким чином, користуючись в основному відкритими джерелами інформації (найчастіше ЗМІ), громадські об'єднання самі підпадають під державне або інше маніпулювання (тобто, під вплив власників джерел інформації). І це ще одна важлива проблема функціонування громадських об'єднань, яка не дозволяє їм витіснити зі своїх «природних сфер» вплив держави.

Не менш важливого значення, коли мова заходить про вплив громадянського суспільства, зокрема, і через функціонування громадських організацій, на процеси державотворення в сучасному світі, набуває і глобалізаційний фактор. В багатьох дослідженнях західних аналітиків сьогодні розглядається питання про структурування глобаль-

ної громадської спільноти. Формування глобальної громадянської спільноти навіть розглядається як реальний шлях подолання кризи людства. Так Й. Масуда пише, що нове планетарне суспільство, здатне подолати всесвітню кризу, буде «...поліцентрованим і складним суспільством, яке ґрунтуватиметься на найрізноманітніших глобальних вільних громадських інформаційних мережах, котрі пересякатимуть усі національні кордони, суспільством, подібним до живого організму з системою прямого зв'язку, здатного швидко й динамічно відповідати на зміни в навколишньому середовищі» [7, 357]. Яку роль у цій глобальній громадянській спільноті буде відігравати Україна, значною мірою залежатиме і від успішності та ефективності її власного громадянського суспільства.

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму – К., 2001. 2. Воропаєва Т. Українські націєтворчі процеси крізь призму сучасних націєтворчих концепцій: комплексний підхід // Календар-щорічник «Українознавство – 2005». – К., 2004. 3. Грабовська І. Філософія українського буття // Календар-щорічник «Українознавство – 2005». – К., 2004. 4. Гунчак Т. Незабутні три дні в Києві // Сучасність. – Мюнхен, грудень, 1989. – Ч. 12 [344]. 5. Еліот Т. С. Три значення слова культура // І: Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 1996. – № 7. 6. Лойко Л. І. Етнополітична суб'єктивність громадських організацій етнічних меншин України // Автореферат дис. ... докт. політ. н. – К., 2006. 7. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens // Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К., 1996. – С. 335–361. 8. Оровецкий К. 99.6 відсотків // <http://pravda.com.ua/news/2001/11/11/15844.htm>. 9. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина: Монографія. – К., 2007.

Ігор Лосєв

XXI ст.: новітня бездержавність українців

Автор статті аналізує проблему невиконання Україною основних націєзахисних функцій, які є обов'язковими для будь-якого суверенного державного утворення (незабезпечення державою національно-культурних прав титульної нації, відсутність захисту власного культурно-інформаційного простору, обмеження вживання української мови в цілих регіонах тощо), що дедалі більше провокує відчуження держави від нації, а нації – від держави.

Author of the article examines the problem of failure by Ukraine nation-protection basic functions that are required for any sovereign state education (failure to state national and cultural rights of the titular nation, the lack of protection of their own cultural and information space limitations use the Ukrainian language in entire regions, etc.) that increasingly provokes alienation from the nation state and the nation – from the state.

Як засвідчує історія, будь-яка держава, навіть багатонаціональна, імперська, завжди лобіює інтереси певної етнічної групи, етносу, нації тощо. Власне кажучи, важко визначити, інтереси якого народу з його мовою, культурою і традиціями лобіює сучасна держава Україна. Протягом 18 років її існування конституційні норми щодо державності української мови не запрацювали, а в багатьох регіонах країни відверто ігноруються. Культурний та інформаційний простори України окуповані виданнями, телерадіоканалами та шоу-бізнесом іноземних держав. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року, 67 % громадян України визнали своєю рідною мовою українську, але вся система засобів масової інформації, культурних і розважальних установ, книговидання збудовані так, ніби 67 % і більше населення України становлять російськомовні. У деяких регіонах абсолютно безперешкодно функціонують структури, що ведуть антиукраїнську пропаганду цілком расистського штибу. Держава, що називає себе українською, насправді, усунулася від проблем українців як національної спільноти, не вважаючи за потрібне захищати їхні національно-культурні права, що нерідко порушуються за мовною, культурною, конфесійною ознакою тощо. Чимало органів місцевої влади регі-

онів України ухвалюють відверто дискримінаційні рішення, спрямовані на обмеження вживання української мови на певних територіях та в певних структурах, на ліквідацію під різними претекстами україномовних ЗМІ, українських шкіл тощо.

Таким чином, нинішня Україна не виступає державою українців, що становлять абсолютну етнічну більшість її населення, майже 80 %. У цьому сенсі Україну не можна вважати багатонаціональною країною, що передбачає ситуацію, коли титульна нація становить 50 % чи менше всього її населення. Однак права етнічної і мовної більшості України не забезпечуються державою, що є нонсенсом і значною мірою знецінює таку державу, оскільки українцям, дещо перефразовуючи Тараса Шевченка, доводиться жити у «нашій, не своїй державі». Нинішня держава Україна не виконує тих націєзахисних функцій, що є обов'язком будь-якого суверенного державного утворення, і в цьому сенсі є нефункціональною.

Невиконання таких функцій щодо українців дедалі більше провокує відчуження держави від нації, а нації – від держави. Хоча саме для виконання, в першу чергу, названих вище функцій відбуваються національно-визвольні революції та проголошується національна незалежність.

Ця держава навіть відмовляється від самозахисту, внаслідок чого абсолютно легально діють десятки організацій, що декларують своєю метою боротьбу проти України. Президент В. А. Ющенко визнав факт існування в Україні потужної «п'ятої колони», але, як і зазвичай, все закінчилось констатацією.

Переважає більшість громадян України важко назвати цю державу своєю в соціально-економічному сенсі, адже економіка країни працює не на інтереси цілої нації, а на фантастичне збагачення і престижне споживання кількох сотень родин, яким належить 60–70 % національного багатства 46-мільйонного народу. Ці родини перетворили українську політику на герметичну структуру, коли роками монополізується політична пропозиція, що представлена обмеженим колом політиків і на виборах українцям постійно доводиться переживати ситуацію «виборів без вибору». Формальний «юридизм» держави, наявність електоральних процедур, судів та суддів, нескінченні розмови в ЗМІ про право та закон, на практиці аж ніяк не сприяють пересічному українцеві у справі захисту його прав. Себто йдеться про тотальну імітацію демократії і прав людини, коли інститути демократичного суспільства є, але вони не працюють в інтересах широкого загалу, ставши системою, що покликана захищати статки та особливе становище в суспільстві вузького прошарку привілейованих родин та кланів. Причому, на відміну від широкого українського загалу, виключні права керівної верхівки захищаються державою жорстко, ефективно і швидко, без нескінченної бюрократичної тяганини. Це вельми нагадує латиноамериканські зразки функціонування державної машини, коли демократична інституційна «оболонка» приховує абсолютно недемократичний соціально-політичний зміст. Це своєрідний гібрид псевдо-демократії з реальною диктатурою в інтересах олігархії, що одним дотепним латиноамериканським письменником був дуже влучно названий «демократурою». В Україні найбільш наочним утіленням «демократури» є Верховна Рада, клуб мільйонерів, що пише закони для цілого суспільства, у тому числі для тих його верств, інтереси яких не представляє і за визначенням не може представляти. Колись Мераб Мамардашвілі сказав, що «...нація – це етнос, у тілі якого попрацювала конституція». Наслідком такої праці має бути парламентаризм як форма консолідації та узгодження інтересів усіх верств соціуму та потужна, розгалужена і ефективна судова система. В Україні парламент має цілком заслужений гранично низький рейтинг народної довіри. Це також стосується судової влади. Вищеписана специфіка державного механізму робить тотальну корупцію природною, неминучою і невразливою щодо боротьби проти неї, тим більше, що в Україні така боротьба є улюбленою розвагою корупціонерів та найпопулярнішою темою риторичних викривальних вправ корумпованих політиків. Держава, проголошена в Україні в 1991 році, одразу ж вислизнула з рук української нації, потрапивши під жорсткий контроль тих, хто тоді був найбільш організованим і згуртованим, причому консолідація таких сил відбулася ще за часів СРСР.

«Покійний еміграційний професор Іван Лисяк-Рудницький ще у 1962-му році бачив коріння, які виростили на теперішній Україні: республіканська номенклатура і ті, які почали шукати і сіяти сучасні національні цінності. Я раніше називав ці сили територіальною і національною елітами. Трагедія незалежної України у тому, що домінантною силою стала не національна, але територіальна еліта,

представники якої зберігають всі звички традиційної номенклатури, такі, як: думай одне, кажи друге і зроби третє. Фактична модель української економіки залишається трикутником, який було видно вже у 70-х роках: номенклатурники – цеховики – кримінальні структури» [1].

Саме соціально-економічна, політична і ментальна особливості походження і становище цього специфічного прошарку в суспільстві пояснюють його абсолютну нездатність мислити категоріями національних інтересів. У найкращому разі він здатен піднятися від хижацько-індивідуального мислення до егоїстично-станового. Отже, йдеться про антинаціональну еліту, що самим фактом свого панівного статусу позбавляє українську державу і українську націю будь-яких перспектив розвитку, залишаючи їх у полоні всеосяжної корупції та напівкримінального існування, що, в свою чергу, абсолютно унеможлиблює цивілізаційний поступ і робить Україну геть неконкурентоспроможною державою.

Так уже заведено в Україні останнім часом, що всі сумнівні оборудки у вищих ешелонах влади виправдовуються шляхетною метою об'єднання українського Заходу з українським Сходом. Непринципові альянси, зради, зречення проklamованих ідейних засад, несподівані політичні повороти на 180° – усе пояснюють палким бажанням консолідувати Україну.

Ось і тепер Блок Юлії Тимошенко наводить саме таку аргументацію: мовляв, ми змушені були намагатися вступити в альянс із несимпатичним нам Януковичем в ім'я єдності Галичини й Донбасу, Волині й Таврії, але не з нашої вини таке об'єднання країни не вийшло. Але чи насправді таку мету ставили перед собою учасники спроби створити «соборний» урядовий альянс? Відповіді на це запитання вкрай важливо, тому що, дуже ймовірно, і далі будуть наявні подібні спроби «об'єднати країну».

Чомусь ніхто з речників створення такого альянсу не пояснює, який логічний зв'язок простежується між об'єднанням фінансово-кар'єрних інтересів олігархічного клану Януковича та олігархічного клану Тимошенко – і природними процесами зближення між заходом і сходом однієї держави в культурній, мовній, інформаційній та ментальній сфері. Невже після палких рукостискань олігархів біло-червоних і олігархів біло-блакитних на південному сході могли би припинитися шалена комуно-імперська пропаганда, поширення печерної українофобії в стилі секретаря Донецької міської ради Ніколая Левченка, що постійно доводить з телеекранів і шпальт газет, наче ніякого українського народу, на відміну від російського, не існує?

Зрештою, якби консолідація української нації і держава була такою простою справою, то можна було б навіть коаліцію Тимошенко-Янукович не намагатися створювати, а зустрітися в київському ресторані, випити, поплескати один одного по плечу, запевнити один одного у вічній дружбі між БЮТ і Партією регіонів, а відтак між заходом і сходом, і поставити крапку. Однак, чи можуть сьогодні ці олігархи бути повноважними представниками цих частин України? На заході авторитет Тимошенко після її прощі до Москви, після підписання капітулянтських газових угод із Російською Федерацією стрімко занепадає. Не так стрімко, але також зменшується особистий вплив Януковича не лише на сході загалом, а навіть у раніше тотально контрольованому Донбасі, ба більш, у власній партії.

Отже, клан Тимошенко – то не є Західна і Центральна Україна, а клан Януковича – то не є Південно-Східна Україна. Політичний «шлюб» Тимошенко-Янукович міг би

об'єднати Україну не більше, ніж об'єднали Європу і Азію масові шлюби, влаштовані Олександром Македонським у Персії між його солдатами та місцевими жінками. Як чвари олігархічних угруповань зовсім не означають розколу України, так і їхні ситуативні союзи зовсім не означають об'єднання держави.

Звичайно, існують поважні проблеми роз'єднання українців, обумовлені історичними і сучасними геополітичними обставинами. Є регіон Західної України, що деякі політологи на основі зафіксованих опитуваннями різниць у настроях та цінностях громадян, напівжартома називають «Бандерівська Україна», де процес українського націєтворення практично завершено, є регіон Центральної України (ті ж самі політологи називають його «Петлюрівська Україна»), де націєтворення перебуває нині в активній фазі, але є регіон Південного Сходу, де процеси українського націєтворення штучно гальмуються, де людям пропонують або комуно-радянські, або російсько-імперські проекти ідентифікації населення цього регіону. Причому є певні особливості, про які варто сказати.

Між Заходом і Центром України сьогодні вже немає суттєвих проблем і під час Помаранчевої революції вони виступили як єдине геополітичне тіло. Проблеми є між Заходом-Центром, з одного боку, і Півднем-Сходом, із другого. Проте Південь-Схід не є монолітним. Вищезгадані політологи поділяють його на так звану «Махновську Україну» (Одещина, Миколаївщина, Херсонщина, Дніпропетровщина, Запоріжжя, частково Слобожанщина) і Советську Україну (частково Харківщина, повністю Донецщина, Луганщина і Крим). «Махновська Україна» становить собою благодатне поле для українського націєтворення, проте держава бізнесюків і олігархів, бюрократів і корупціонерів нічого для цього не робила всі 18 років незалежності. Та лише активна націєтворча праця у сфері інформаційної політики, освіти, культури, національної безпеки здатна подолати розкол і стерти невидимий кордон між регіонами.

Особливо важко відвойовувати геть завойований (а точніше, зданий режимами Кравчука і Кучми) Російською Федерацією інформаційний простір України, що сьогодні дуже агресивно і вельми масштабно працює проти української держави, активно сприяючи, ба більш, провокуючи відцентрові тенденції, розкол і ворожнечу між регіонами. Ця політика проводиться навіть тоді, коли ЗМІ формально належать українському власникові. Досить лише згадати, як уже тривалий період у програмі Савелія Шустера «Шустер-LIVE» на телеканалі «Україна» глядачам постійно навіюють, що ніякої України як цілісної країни не існує, завжди поділяючи аудиторію на Захід і Схід у самій студії, натякаючи і привчаючи до переконання, наче ніякої консолідованої загальноукраїнської думки в українців не може бути за визначенням, а може бути тільки окрема позиція Сходу і окрема позиція Заходу. Невже після рукостискань Януковича і Тимошенка Ринат Ахметов, який, як кажуть, володіє каналом «Україна», припинив би на ньому важканню ледь прихованої українофобії?

Сьогодні треба тактовно, обережно, але послідовно і неухильно формувати українське мовне середовище (втрачаючи на це чималі кошти) і поширюючи його на всю територію України, приділяючи особливу увагу дитячим садкам, школам, університетам і коледжам, інформаційним та культурницьким структурам. Ніякі «союзи» олігархів не можуть замінити собою цю глибинну, розраховану на багато років, органічну працю. Не можна відмовлятися також від гнучкого, але послідовного витіснення з

України агресивного російського шоу-бізнесу, агресивної телекультури, що пропагують чужі ідеалам єдиної української нації цінності, які суперечать соборності Української держави.

Що здатні зробити позитивного демагогічні заяви олігархів (кажуть, що коаліція БЮТ і регіоналів мала називатися «Соборність і Відродження» – гарна назва, боюся, вона ще десь впливе), коли Україну жорстко шматують мовно, психологічно, культурно, інформаційно тощо?

Якби ці діячі справді хотіли об'єднувати Україну, то вони могли б негайно розпочати формування єдиного інформаційного простору Заходу і Сходу (на сході є чимало міст, де в кіосках преси неможливо знайти київську газету, навіть російськомовну, де неможливо почути київське радіо, не кажучи вже про львівську пресу), розпочати формування єдиного освітнього простору, щоб у школах Львова і Севастополя, Донецька і Луцька історію не викладали так, ніби ці міста належать до різних держав.

Вони мали б розпочати роботу з формулювання єдиної Патріотичної платформи, де було б визначено основні засади сучасного українського патріотизму, ті засади, не поділяючи які, людина не могла б уважати себе патріотом України. Така Патріотична платформа справді могла б наблизити захід і схід, бо ж за багатьма опитуваннями населення сходу і півдня, воно заявляє, що любить Україну і готове до збройного захисту її території. Нарешті, не можна говорити про об'єднання України, не торкаючись проблем її реального очищення від корупції, адже тотально корумпована країна навряд чи зможе об'єднатися, бо групи корупціонерів завжди хочуть створити для себе який-небудь затишний «бантустан», де їх не чіпатиме центральна влада, а з місцевою вони «домовляться»...

Проте про ці справді пекучі аспекти національної консолідації ніхто від Януковича і Тимошенка нічого не почув, навіть у їхніх «полум'яних» заявах щодо зриву переговорного процесу. З огляду на вищевикладене, всі заяви про створення коаліції в ім'я об'єднання України, що виливалися зі штабів БЮТ і Партії регіонів сприйнялися (і щось подібне буде надалі сприйматися) як невдалий анекдот.

В українській політичній історії завжди вистачало блискучих патріотичних промовців, здатних вичавити сльозу, зворушити й розчулити навіть воровів, не кажучи вже про своїх. Не бракує їх і сьогодні, більше того, виникає підозра, що нині їхня кількість перевищує всі попередні стандарти. З патріотичними балакунами все гаразд. Проте, як завжди, спостерігається кричущий дефіцит сумлінних та професійних працівників національної ниви. Звісно, закликати: «Думай по-українськи!» набагато легше, ніж відвоювати у російських ЗМІ український інформаційний простір, відродити українське кіно чи розумною податковою політикою сприяти розквіту українського книговидання. Волати: «Розмовляй українською!» простіше, ніж налагодити випуск українських словників, підручників, аудіо-відео матеріалів, україномовних комп'ютерних програм тощо, ніж допомогти «не словом, а ділом» створенню україномовних газет, радіостанцій і телеканалів.

Трагічний розрив між промовами і справами тяжіє над Україною вже понад 150 років. На жаль, зовсім не застаріли слова поета Володимира Самійленка: «Кожна піч українська – фортеця міцна. / Там на чатах лежать патріоти».

Найбільше таких «патріотів» слова, жести і пози – в середовищі найвищого керівництва України. Там багато людей з прекрасною українською душею, подібної до душі героя Миколи Гоголя Манілова, який теж полюбляв по обіді

роздумувати, що можна було б зробити гарного і величнього, і цими думками цілком задовольнявся, не опускаючись із висот поезії до прози реального життя. Гоголівський персонаж був переконаний, що треба лише подумати про прекрасне, щоб надалі воно само по собі втілювалося у практику. Ніхто з нинішніх українських «манілових» та їхніх прихильників та прихильниць навіть не здогадується (і принципово не хоче того робити!), що до прекрасної романтичної і замріяної української душі дуже не зле було б мати й розумну і тверезу українську голову та тверду, сильну і рішучу українську руку. А сама лише душа до добра не доведе.

Апологети самодостатньої української душі справедливо зазначають, що протягом останніх п'яти років було зроблено чимало символічно-знакових кроків у контексті національного відродження: це й порушення теми Голодомору-геноциду, це й намагання витворити питомо українську візію історії України, це й реставрація об'єктів культурно-історичної спадщини (Батурин, Хортиця і т. д.) Але одразу ж постає питання, а що було зроблено, щоб забезпечити всім цим позитивним процесам незворотність, підвести під них потужну сталу основу, що вимагає здійснення багатьох організаційно-правових заходів, широких масових інформаційних кампаній, кадрових рішень тощо? Без усього цього всі чудові речі залишаться тільки примхам першої особи держави, що доволі швидко зникнуть після її відходу від влади. Відтак має бути ще й об'єктивна прихильність держави, обумовлена відповідною специфікою її інститутів, що чинили б спротив намаганням повернути ситуацію в минуле [2].

До того ж разом із корисним і розумним було зроблено і багато примітивно-містечкового та провінційно-кумедного, безглузлого і безперспективного, в душі типових імпрез, коли українські вербальні патріоти збираються, виголошують палкі промови, а потім, добре випивши та попоївши, досхочу поспівавши та потанцювавши, страшенно задоволені собою, з почуттям виконаного патріотичного обо-

в'язку повертаються до своїх домівок. Історія ще раз наочно продемонструвала, що голослівно-вербальний патріотизм, не підтриманий величезною інституційною роботою є найкращий спосіб дискредитації української ідеї та всього українського. Над усе дискредитації української культури, коли її ув'язнюють в етнографічно-колгоспному гетто. Такий «промоушн» українського якнайкраще сприяє зросійщенню України, маргіналізуючи все питомо національне.

Здавалося б, протягом цих п'яти років мали б відбутися якісь відрядні зміни та зрушення в українській культурі. Проте знаний перекладач Петро Таращук пише: «Все українське – мова і персоналії – стає об'єктом глузу, аномалією, від якої мимоволі прагне дистанціюватися глядач. А «тубільці» – ведучі тільки поглиблюють пафос відстані, увиразнюють загальнодержавне лицемірство: у вправно чи ефективно створеному за роки «незалежності» російськомовному середовищі заклики любити українську мову можуть бути тільки фальшю, засобом ще більшого відчуження від рідної мови та культури. Держава-колабораціоніст, держава, яка своїми діями й активною бездіяльністю плюндрує свою країну, нищить її культуру, готує плацдарм для чужого культурного, а зрештою, й територіального завоювання, – у чому полягає сенс її існування? Кому вона служить: своїм громадянам, чи невиситимому російському націоналізмові?» [3].

Отже, сьогодні немає підстав стверджувати, що бездержавний період в історії українського народу закінчився. А це ставить його перед необхідністю від формальної псевдо-державності перейти до фактичної національної державності шляхом усунення від узурпованої нею влади антиеліти України.

1. Мейс Дж. Ваші мертві вибрали мене... – День, 12 лютого 2003 р.
2. Лосев І. Про «українську душу» і українську політику // <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1930935.html>. 3. Таращук П. Таращукізація культури // <http://www.ut.net.ua/art/164/0/3313/>.

Федір Медвідь, Алла Медвідь

Українська національна ідея як державотворча детермінанта: питання теорії та історії

У статті представлені результати дослідження ролі української національної ідеї як духовної детермінанти консолідації сучасної української нації, розбудови демократичної держави і творення громадянського суспільства в Україні. Автори розглядають українську національну ідею з позиції соборності й політичної суб'єктності української нації.

In the article presents the results of the study the role of the Ukrainian national idea as spiritual determinants of the consolidation of the modern Ukrainian nation, building a democratic state and the creation of civil society in Ukraine. the authors consider the Ukrainian national idea from the perspective of the cathedral and political subjectivity Ukrainian nation.

Сучасна українська держава відбулася завдяки консолідуючій силі державницької національної ідеї, тому варто розглядати національну ідею з позиції політичної суб'єктності української нації. В умовах значного поширення нігілізму на українському ґрунті, зокрема національного, важливим є національне самовизначення, усвідомлення національної ідеї на особистісному рівні. З проголошенням незалежності України значно зростає роль української національної ідеї як духовної детермінанти консолідації сучасної української нації, розбудови демократичної держави і творення громадянського суспільства.

Поступове входження України до європейських і євроатлантичних структур вимагає осмислення власної ідентичності, випрацювання системи національних інтересів

та геополітичних пріоритетів, що лягає в основу української перспективи. Українська перспектива базується, на наш погляд, на тисячолітній історико-культурній і господарській традиції, спадщині українського народу, на тягlostі й перервності української державності.

Сьогоднішнє українське суспільство – це складне перехідне суспільство, яке вимагає системи базових цінностей, визначених економічних і соціокультурних орієнтацій. В силу цього надзвичайно важливою проблемою виступає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї [11, 364].

На думку одного з фундаторів вітчизняної націоналістичної проф. Л. Ребета, протягом тривалого часу релігійна ідея